

ISSN 2149-9845

E-ISSN 2636-7807

TÜRKİYE
DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF RELIGIOUS EDUCATION STUDIES (TJRES)

مجلة بحوث التربية الدينية التركية

Sayı/Number 5

İzmir - 2018

TÜRKİYE DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Religious Education Studies

Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.

Turkish Journal of Religious Education Studies is an international, peer reviewed and biannual journal.

Sayı/Number 5 • Haziran/June 2018 • ISSN 2149-9845 • E-ISSN 2636-7807

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Owner and Chief Executive Officer

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baş Editör / Editor in-Chief

Mustafa USTA

Sayı Editörü / Editor

Mehmet BAHÇEKAPILI

Editörler / Editors

Siebren MIEDEMA (VU University Amsterdam)	Christopher G. ELLISON (The University of Texas at San Antonio)
Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Muhittin OKUMUŞLAR (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Zeki Salih ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Nurullah ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)	Michael NIELSEN (Georgia Southern University)
Ahmet KOÇ (Marmara Üniversitesi)	Friedrich SCHWEITZER (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Mehmet BAHÇEKAPILI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Süleyman AKYÜREK (Erciyes Üniversitesi)
Safnaz ASRİ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Mohammed DERRADJ (University of Algeria II)
Ednan ASLAN (Universität Wien)	Kenan SEVİNÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Murat Şimşek (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Kitap Değerlendirme Editörleri / Book Review Editors

Hakkı KARASHAHİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	Ahmet GEDİK (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) -
Ahmet Ali ÇANAĞÇI (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	

Yayın Kurulu / Editorial Board*

Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Ayman AGBARIA, University of Haifa (ISRAEL)
Muhsin AKBAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Süleyman AKYÜREK, Erciyes Üniversitesi (TURKEY)
Ednan ASLAN, Universität Wien (AUSTRIA)	Safnaz ASRİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Nedim BAHÇEKAPILI, Islamitische Universiteit Europa (HOLLAND)	Mehmet BAHÇEKAPILI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
İrfan BAŞKURT, İstanbul Üniversitesi (TURKEY)	Bayraktar BAYRAKLI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Bezza BİLGİN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Ahmet Ali ÇANAĞÇI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Mohammed DERRADJ, University of Algeria II (ALGERIA)	Abdurrahman DODURGALI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Recai DOĞAN – Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Christopher G. ELLISON, The University of Texas at San Antonio (USA)
Ahmet GEDİK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep Emin GÜL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Hülya HACISMAİLOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Michael NIELSEN, Georgia Southern University (USA)
Hakkı KARASHAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep KAYMAKÇAN, Sakarya Üniversitesi (TURKEY)
Ahmet KOÇ, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Mustafa KÖYLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (TURKEY)
Muhittin OKUMUŞLAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi (TURKEY)	Siebren MIEDEMA, VU University Amsterdam (HOLLAND)
Friedrich SCHWEITZER, Eberhard Karls University (GERMANY)	Halil İbrahim ŞENAVCU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Bülent UÇAR, Universität Osnabrück (GERMANY)	Mustafa USTA, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Edmunt WEBER, Universität Frankfurt am Main (GERMANY)	Samet YAĞCI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY))

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Kapak Tasarımı / Cover Design

Furkan Selçuk Ertargin

Tasarım / Graphic Design

Mehmet BAHÇEKAPILI - Safnaz ASRİ

Baskı / Printed By - Baskı Tarihi / Printed Date

Limit Ofset – 15.06.2018

Yer alınan indeksler / indexed and abstracted by

Proquest, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index (ResearchBib), Bielefeld Academic Search Engine, Eurasian Scientific Journal Index, OPENAIRE, JournalTOCS, Ideallonline.

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Öğretim Programı Ders Kitabı Uyumu
Adaptation of Curriculum-Textbook in Religious Culture and Moral Knowledge Instruction in
Secondary Education
SAFİNAZ ASRİ / 9-50

Türkiye’de Cami Görevlilerinin Yetiştirilmesi ve İstihdamı (1924-2014)
The Training and Employment of Mosque Officials in Turkey (1924 and 2014)
İBRAHİM ARAS / 51-72

İslam Hukuku Açısından Kürtaj
Abortion in Terms of Islamic Law
MEHMET DİRİK / 73-96

Önde Gelen Bir Nahiv Âlimi Olarak İbn Hişâm ve el-Câmi’u’s-Sağîr Adlı Eseri
A Leading Nahw Scholar Ibn Hisham and His Work “el-Cami’u’s-Sagir”
YUSUF SELLER / 97-117

Zacharias Frankel ve Solomon Schechter’in Entelektüel Kişilikleri ve Muhafazakar Yahudiliğe
Etkileri
Zacharias Frankel and Solomon Schechter’s Intellectual Personalities and Their Effects on
Conservative Judaism
İSMAİL BAŞARAN / 119-128

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ/ BOOK REVIEWS

Aydın, M. Ş. (2017). *Din eğitimi bilimi. Kayseri: Kimlik*
CEMİL OSMANOĞLU / 129-132

Vurgun A. (2017). *II. Abdülhamid Dönemi İlköğretimde Ahlak Eğitimi, İstanbul: Yeditepe.*
SAMET YAĞCI / 132-135

Akyürek, S.(2016). *Din Öğretimi –Model Strateji Yöntem ve Teknikler. Ankara: Nobel.*
DUDU TÜRK / 136-137

Günay, Ü. (2000). *Din sosyolojisi. Ankara: İnsan*
SEVGİ SAVCI BAHÇEKAPILI / 138-140

ÖNDE GELEN BİR NAHİV ÂLİMİ OLARAK İBN HİŞÂM VE EL-CÂMÎ'U'S-SAĞİR ADLI ESERİ*

Yusuf SELLER**

E-mail: yusufseller85@hotmail.com.tr

Citation/©: Seller, Y. (2018). *Önde gelen bir nahiv âlimi olarak İbn Hişâm ve el-Câmi'û's-sağîr adlı eseri. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 97-117.

Öz

İbn Hişâm el-Ensârî, Memlûkler idaresinde bir ilim ve kültür merkezine dönüşen Kahire'de dünyaya gelmiştir. Hayatı boyunca Kahire'den nâdir ayrılan İbn Hişâm, döneminin önemli âlimlerinden istifade etmiştir. İbn Hişâm'ın henüz hocaları hayattayken nahiv ilmindeki ünü memleketinin sınırlarını aşmıştır. İbn Haldun tarafından "Sîbeveyh'ten daha nahivci" olarak nitelendirilen İbn Hişâm'ın ilimdeki üretkenliğinin en büyük göstergesi geriye bıraktığı çok sayıda eseridir. İşte, onun ilimdeki bu üretkenliğinin meyvelerinden biri de *el-Câmi'û's-sağîr fi'n-nahv* adlı eseridir. Bu eser, İbn Hişâm'ın nahiv ilmindeki derinliğinin ve özgünlüğünün bir vesikasıdır.

Anahtar Kavramlar: İbn Hişâm, el-Câmi'û's-sağîr fi'n-nahv, nahiv, metot, Arapça.

* Bu makale Dr. Öğr. Ü. Sultan Şimşek danışmanlığında hazırlanan "*İbn Hişâm'ın el-Câmi'û's-Sağîr fi'n-Nahv Adlı Eserinin Metot Açısından İncelenmesi*" başlıklı basılmamış yüksek lisans çalışmamızın gözden geçirilip yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

A LEADING NAHW SCHOLAR IBN HISHAM AND HIS WORK “el-CAMI’U’S-SAGIR”

Abstract

Ibn Hisham al-Ansari, -who studied syntax (nahiv) of Arabic - was born in Cairo which had turned out to be a center for culture and science under Mamluks. Rarely did he leave Cairo where he availed brilliant scholars of his era, thanks to whom his fame went beyond the borders while they were still alive. Ibn Hisham, who Ibn Haldun called “more like a grammarian than Sibeveyh”, put forth many works. His prolificacy in discipline produced *el-Câmi’u’s-sağîr fi’n-nahv* which marked Ibn Hisham’s depth and authenticity in syntax (Nahv).

Keywords: Ibn Hisham, el-Câmi’u’s-sağîr, syntax, method, Arabic.

Giriş

Arapçayı oluşturan on iki ilimden biri de nahiv ilmidir (el-Hâşimî, 2012, ss.19-20). Nahiv ilminin sarf, aruz, kâfiye, lügat, şiir, inşâ’, hat, beyân, meânî, muhâdara, iştikâk ilimleri arasındaki yeri bir nevî kalbin diğer organlar arasındaki yerine benzemektedir. Çünkü nahiv ilmi olmadan mezkûr ilimler, üzerinde inceleme yapacağı malzemeyi elde edemez. Nahiv ilmi bu ilimlerin elde edecekleri malzeme için bir vasıta konumundadır. Kalp, nasıl ki bedene kanı temizleyerek gönderip beden varlığını sürdürmesinde etkin bir rol oynuyorsa, Arapçanın varlığını sürdürmesi için de nahiv ilmi, kalbin yerine getirdiği bu etkin göreve benzer bir ameliye icrâ etmektedir. Çünkü nahiv ilmi dile lahnın bulaşmasına engel olarak selîkanın muhafazası işlevini yerine getirmektedir. Başka bir deyişle; nahiv ilmi, kanı temizleyerek vücudu ayakta tutan kalp gibi, dili kirleten ve bozan birtakım hatalı kullanımları önleyerek Arapçanın canlı bir biçimde varlığını sürdürmesini sağlamaktadır.

İslam medeniyetinin doğuşundan günümüze çok sayıda âlim yetişmiş ve bu âlimler, İslamî ilimlerde olduğu gibi bu medeniyetin ana dili olan Arapça sahasında da çok sayıda eser telif etmişlerdir. Bu eserlerin teliflerinde genel olarak, yukarıda da söz ettiğimiz, dilin hatadan korunması gayesi önemli bir rol oynamış görünmektedir. Bu gayeye katkıda bulunan nice eserle adından söz ettiren İbn Hişâm el-Ensârî, sanki Arapça solup gitmesin ve değerinden bir şey kaybetmesin diye *Katru’n-neda*, *Şuzûru’z-zeheb* gibi isimlerle eserler kaleme almıştır. İbn Hişâm’ın bu eserlerine yazdığı şerhler olan, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*, bu eserlerinin yanında *’Îrâb ‘an kavâidi’l-irâb*, *Muğni’l-lebîb ‘an kutubi’l-e’ârîb*, *Evdahu’l-mesâlik ilâ elfiyyeti’bni Mâlik* gibi eserleri, geçmişte bilimsel çevrelerde ders kitabı olarak takip edildiği gibi günümüzde de aynı şekilde Arapça öğretiminde temel eserler arasındaki önemini muhafaza etmektedir. Eserlerinde nahiv konularını sistematik bir şekilde ele alan İbn Hişâm’ın kaleme aldığı fakat nedense mezkûr

eserleri gibi fazla meşhur olmamış nahivle ilgili önemli bir eseri de *el-Câmi'ü's-sağîr fi'n-nahv'* tir. İbn Hişâm'ın diğer eserlerinin gölgesinde kalan bu eserin önemine işaret edilmesi ve esere taalluk eden meselelerin ele alınması açısından bu çalışma büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada, eserlerin sahibiyle bilinmesi gerçeğini göz önünde bulundurarak, İbn Hişâm'ın hayatı ele alındı. İbn Hişâm'ın *el-Câmi'ü's-sağîr'*; özellikleri, yazma ve matbu nüshaları, şerhleri ve metodu açısından değerlendirildi. Sonuç kısmında ise eserin yeniden tahkikine duyulan ihtiyaç gibi birtakım neticeler ortaya konuldu. Bütün bu mülâhazalar bazı sınırlılıklar çerçevesinde gerçekleşti. Şöyle ki, eserin Türkiye'de herhangi bir yazma nüshasının olmayışı, bu hususta Ali Fevde Nîl'in *İbn Hişâm el-Ensârî âsârühû ve mezhebuhû en-nahvî* adlı doktora çalışmasına müracaatı gerekli kıldı.

1. İbn Hişâm'ın Hayatı

1.1. Doğumu ve Nesebi

İbn Hişâm el-Ensârî, 5 Zilkâde 708/Nisan-Mayıs 1309 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Tam adı, Abdullah b. Yusûf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm'dır. Künyesi, İbn Hişâm ve Ebû Muhammed'tir. Lakabı, Cemâlüddîn'dir. Nisbesi cedlerinin kabilesine nispetle, el-Ensârî, el-Hazrecî; ikamet ettiği ülkeye nispetle, el-Mısırî; fikhî mezhebine nispetle, el-Hanbelî; meşhur olduğu ilme nispetle en-Nahvî'dir (el-Askalânî, ty., ss.415-416; eş-Şevkânî, ty., ss.400-402; es-Suyûtî, 1967, s.536; es-Suyûtî, 1979, ss.68-70; Özbalıkcı, 1999, s.74; el-Ensârî, 1968, s.1 vd.; el-Ensârî, 1980, s.3, el-Ensârî, 2013, s.7). Müellifimiz, İbn Hişâm künyesi ve İbn Hişâm en-Nahvî nisbesiyle meşhurdur (Çelebi, t.y, s.124, 406; Çelebi, ty., s.563, 1352 vd.; Sezer, 2000, ss.25-26; Sancak, 1999, s.201).

1.2. İbn Hişâm'ın Yetişmesinde Etkili Olan Ortam

İbn Hişâm doğumundan ölümüne kadar geçen yaklaşık elli üç yıllık süreyi döneminin medeniyet ve kültür merkezlerinden biri olarak kabul edilen Kahire'de geçirmiştir. Ancak İbn Hişâm'ın *Muğnî*'deki ifadelerinden anlaşıldığına göre, o iki defa Kahire'den ayrılmış ve Mekke'ye gitmiştir. Buna göre, İbn Hişâm'ın Mekke'de ilk bulunduğu tarih h. 749 yılıdır. İbn Hişâm bu yolculuğu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

"...749 senesinde Mekke'de –Allah oranın şan ve şerefini arttırsın- bu konuda (irâb ilmi) dört bir yandan kaideleriyle zifiri karanlıkları aydınlatan bir kitap yazdım. Mısır'a yönelişim zamanında yazdığım bu ve diğer kitaplarımda bazı hakikatlere ulaştım..." (el-Ensârî, 1999, s.45).

İbn Hişâm'ın ikinci kez Mekke'de bulunması ise h. 756 yılındadır. Yine *Muğnî*'deki şu sözleriyle açıklığa kavuşmaktadır:

"...Allah Teâlâ 756 senesinde bana haremine tekrar dönme ve şehirlerin en hayırlısına komşu olma ile in'âmda bulundu. Bütün gücümle ikinci kez çalışmaya başladım, tembellik ve gevşeklik göstermeden çalışmaya devam ettim ve "Muğnî'l-

lebîb” adlı çalışmamı en güzel ve uygun bir şekilde ortaya koydum...” (el-Ensârî, 1999, s.45).

Görüldüğü üzere, İbn Hişâm’ın kendi ifadelerinden bulunduğu tabî çevrelerin Mısır ve Mekke olduğu anlaşılmaktadır. Hiç şüphe yok ki, onun ilmî yönü üzerinde doğrudan etkili olan çevre Mısır’dır. Mekke’nin ise onun ilmî yönü üzerinde *Muğnî*’sini orada kaleme almasından da anlaşılacağı üzere ancak dolaylı bir etkisinden söz edilebilir (’Isam, 1989, s.12). Mısır’da, İbn Hişâm’ın yaşadığı yıllarda Memlûkler hüküm sürmekteydi. Memlûkler, Bağdat’ın düşmesinin ardından, Mısır ve Şam’da 648/1250 yılında kurulmuştu (Nîl, 1985, s.5). Memlûkler devrinin, İslâmî ilimlerdeki gelişme bakımından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biri olduğu söylenebilir (Yiğit, 2004, s.94).

Memlûkler döneminde Arapça sahasında pek çok âlim yetişmiştir. Başta müellifimiz İbn Hişâm ve nahiv ilminin önemli isimlerinden olan İbn Malik et-Tâî (ö. 672/1274), İbnü’n-Nehhâs el-Halebî (ö. 698/1299), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 654/1256), İbn Nübâte el-Mısırî (ö. 768/1366), Bahaeddin İbn Akîl (ö. 769/1367) ve İbn Ammâr (ö. 768/1367) bunların en önemlilerindedir. Arap dilinde yazılmış en geniş lügatın sahibi İbn Manzûr (ö. 711/1311), Demâminî (ö. 827/1424), Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499), Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve Celaluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) de bunlar arasındadır (Yiğit, 2004, s.95). Elbette burada zikredilen âlimlerden bazıları İbn Hişâm’ın halefidir. Ancak İbn Hişâm’ın içinde bulunduğu ortamın siyâk ve sibâkı, kalabalığı çok olan tatlı bir suyun (’Isam, 1989, s.20) kaynağı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

1.3. Tahsîli, Hocaları ve Öğrencileri

İbn Hişâm öğrenimini doğum yeri olan Kahire’de tamamladı. Arapçayı kendisinden sürekli olarak ders aldığı Şihabuddîn Abdullatif b. Murahhal’dan (ö. 744/1343) öğrendi (el-Askalânî, ty., s.20). Kıraat ilmini İbn Serrâc’tan (ö. 747/1346) okudu (el-Askalânî, ty., s.350; es-Suyûtî, 1979, s.235) İbn Cemâ’a’dan (ö. 733/1332) ders dinledi. Yine ondan Ebu Muhammed eş-Şâtibî’nin (ö. 590/1333) eş-Şâtibiyye diye bilinen manzum eserini rivayet etti. Tâcuddîn el-Fâkihânî’den (ö. 734/1333) son sahifesi hariç *el-İşâra fi’n-nahv*¹ (Çelebi, ty., s.98; el-İskenderî, 2018) adlı eserin şerhini okudu. Öte yandan, İbn Hişâm Tâcuddîn et-Tebrîzî’nin (ö. 746/1345) derslerinde bulundu (es-Suyûtî, 1979, s.171). Ebu Hayyân el-Endelûsî’den Zuheyr b. Ebî Sulmâ’nın (ö. 610) divânını dinledi (Çelebi, ty., s.791). Ancak ondan ders okumadı (el-Askalânî, ty., ss.308-309). İbn Hişâm bu şekilde tahsilini tamamlamasının ardından Mısır’da ve Mekke’de müderrislik yaptı. İbn Hişâm’ın Mısır ve Mekke’de müderrisliği döneminde çok sayıda öğrencisi olmuştur (es-Safedî, 1998, s.6).

1 Bu eser *Telhîsu’l-ibâre fî şerhi’l-işâre* adıyla Dr. Mahmûd Muhammed el-’Amûdî’nin tahkikiyle 2018 yılında neşredilmiştir. Bkz. el-İskenderî, T. (2018). *el-İşâra fi’n-Nahv ve Şeruhâ Telhîsu’l-ibâre fî Şerhi’l-işâre*, thk. Mahmûd Muhammed el-’Amûdî, Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-’ilmiyye. Eserin bilinen tek yazma nüshası da Süleymaniye Şehid Ali Paşa Kütüphanesi’nde 2322 numarayla kayıtlıdır.

İbn Hişâm'ın öğrencilerinden bazıları şunlardır: Nasûruddîn en-Nuveyrî (ö. 751/1350) (el-Askalânî, ty., s.415), Ebu Hâtîm es-Subkî (ö. 764/1363) (es-Subkî, 1918, s.124), Nûruddîn el-Bâlisî (ö. 767/1364), (el-Askalânî, ty., s.102), Cemâluddîn el-Emyûtî (ö. 790/1388) (el-Askalânî, ty., s.62), Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 790/1388) (el-Ensârî, 1986, s.24), Celâluddîn et-Tebbânî (ö. 793/1391) (es-Suyûtî, 1979, s.488), Bedruddîn ed-Dîmaşkî (ö. 794/1392) (es-Suyûtî, 1979, s.255), İbnu'l-Furat (ö. 794/1392) ('İmâd, 1996, s.570), Muhibbuddîn Muhammed b. Hişâm (ö. 799/1397), (es-Sehavî, 1992, s.56), Burhâneddîn ed-Decevî (ö. 802/1399) (es-Suyûtî, 1979, s.427), İbn Mulakkîn'dir (ö. 804/1401) ('İmâd, 1996, s.71; eş-Şevkânî, ty., s.508).

1.4. İlmî Şahsiyeti

İbn Hişâm'ın öğrencilik ve hocalık serüveninin ardından, ilmî özelliklerinden söz etmekte yerinde olacaktır. İbn Hişâm keskin zekâlı, hâfızası güçlü, birçok ilim dalında söz sahibi olacak derecede bilgiliydi. Bu ilim dallarının başında ise nahiv ilmi gelmektedir. Öyle ki, İbn Hişâm böyle bir donanıma sahip olması sayesinde kendi çağdaşlarına ilmî bir üstünlük kazanmıştır. Hattâ İbn Hişâm'ın ilimdeki üstünlüğü yalnızca çağdaşı âlimlerle sınırlı kalmamıştır. İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1448) göre, İbn Hişâm kendi hocalarını da ilimde geride bırakacak bir seviyeye ulaşmıştır (el-Askalânî, ty., s.308). Öte yandan es-Subkî (ö. 771/1370), İbn Hişâm'ın vaktinin nahivcisi olduğu söylerken (es-Subkî, 1918, s.33); İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470), İbn Hişâm'ın Arapçanın süvârisi olduğunu ifade etmektedir (Tağrîberdî, 1992, s.26). eş-Şevkânî de (ö. 1250/1834) İbn Hişâm'ın Arapça sahasında bir benzerinin kalmadığını belirtmektedir (eş-Şevkânî, ty., s.401). Bütün bu ifadeler İbn Hişâm'ın özellikle Arapçada nasıl bir mertebeye olduğunu görmek açısından önemlidir. Bununla birlikte, fıkıh, edebiyat, tefsir ve lügat ilimleri İbn Hişâm'ın yetkinlik kazandığı diğer ilim dalları olarak mülahaza edilmektedir.

İbn Hişâm'ın fıkıh ilmindeki yetkinliğinin ve edebî yönünün anlaşılması açısından birtakım örnekler zikretmek yerinde olacaktır. İbn Hişâm, öncelikle Şâfi mezhebine, ardından Hanefî mezhebine ve son olarak da Hanbelî mezhebine girmiştir (es-Safedî, 1998, s.263). Şâfi fikhına dair Necmeddin el-Kavzî'nin (ö. 665/1267) eseri olan *el-Hâvi's-sağîr*'i güzel bir şekilde okutmuştur (Muflih, 1990, s.67). Aynı zamanda o, Şâfi mezhebine mensup olduğu dönemde Kahire'deki Mansûriyye Medresesi'nde tefsir hocalığı yapmıştır (el-Askalânî, ty., s.308). Öte yandan, İbn Hişâm Hanefî fikhına dair Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 178/794) *el-Câmi'ü's-sağîr fî'l-furû'* adlı eserini şerh etmiştir (Çelebi, ty., s.563). Ölümünden beş yıl önce, neredeyse dört ay gibi kısa bir sürede de Hanbelî fikhına dair bir eser olan Ebu'l-Kâsım Amr b. Hüseyin el-Hirakî'nin (ö. 334/945) *Muhtasaru'l-hirakî*'sini ezberlemiştir (el-Askalânî, ty., s.308; 'İmâd, 1996, s.329). Bütün bu karinelere hareketle, İbn Hişâm'ın üç mezhebin fikhına da hâkim olduğu açıkça görülmektedir.

İbn Hişâm, Fıkıh ilmine vukûfiyeti ile birlikte, edebî yönüyle de dikkat çekmektedir (el-Ensârî, 2010, s.7). İlme ulaşmadaki sabrını ve istikrarını ifade ettiği şu beyit onun bu yönüne örnek niteliğindedir:

"وَمَنْ يَصْطَبِرُ لِلْعِلْمِ يَظْفَرُ بِنَيْلِهِ
وَمَنْ يَخْطُبُ الْحَسَنَاءَ يَصْبِرُ عَلَى الْبَدَلِ
يَسِيرًا يَعْشُرُ دَهْرًا طَوِيلًا أَحَا ذَلَّ
وَمَنْ لَمْ يُدَلِّ النَّفْسَ فِي طَلْبِ الْعُلَى

"Her kim ilimde sebat ederse onu elde etmekte muzaffer olur.

Her kim de güzelle (kadın) evlenmek isterse harcamaya katlanır.

Her kim yüceliği isteme uğruna nefsinin az bir süre zelil kılmasa,

Yaşam boyu (uzun müddet) zilletin kardeşi olarak yaşar." (el-Askalânî, ty., ss.309-310; 'Imâd, 1996, s.330; es-Suyûtî, 1979, s.69).

Yine İbn Hişâm'ın edebî yönüne işaret eden bir başka beyti de şu şekildedir:

"سَوْءُ الْحِسَابِ أَنْ يُوَاخَذَ الْفَتَى
بِكُلِّ شَيْءٍ فِي الْحَيَاةِ قَدْ آتَى

"Hesabın en kötüsü, gencin hayatta yaptığı her şeyden sorumlu tutulmasıdır." (es-Suyûtî, 1979, s.69; 'Imâd, 1996, s.330).

İbn Hişâm'ın bir başka önemli yönü de ilimdeki eleştirel tavrıdır. Devrinin nahiv otoritelerinden olan ve kendisinden *Dîvânu Züheyr İbn Ebî Sulmâ'*yı dinlediği Ebu Hayyân el-Endelûsî ile çekişmesi ve onu eleştirmesi bu yönünün göstergelerindedir (el-Askalânî, ty., ss.308-309; 'Isam, 1989, s.18). Nitekim, onun Ebû Hayyân ile çoğunlukla muhâlefet halinde olduğu ve onunla ilmî birçok hususta fikir ayrılığı yaşadığı bilinmektedir (el-Askalânî, ty., s.308) eş-Şevkânî, bu çekişmenin sebebi olarak Ebu Hayyân'ın nahivde bir otorite olmasını ve onun önüne geçen birinin olmayışını zikretmektedir. eş-Şevkânî'ye göre, İbn Hişâm ise nahivde Ebu Hayyân'dan sonra gelmektedir. Dolayısıyla aralarında bu anlamda bir yarışın olması gayet doğaldır. Çünkü eş-Şevkânî'ye göre, insan elbette kendinden öncekilere baskın çıktığını ve onların erişemediği mertebeyi göstermek için vardığı yetkinlik düzeyini ortaya koymak isteyecektir. Değilse, Ebû Hayyân ve İbn Hişâm kendilerinden sonraki âlimlerde benzeri bulunmayan bir mertebe elde etmişler, özel bir yer edinmişlerdir (eş-Şevkânî, ty., s.401). O halde, denilebilir ki İbn Hişâm, Ebu Hayyân'ın mertebesinin farkındaydı. Ancak İbn Hişâm ona karşı hürmetkâr bir tavır takınsaydı ve onu tenkit etmeseydi, Ebu Hayyân'la çağdaş olmaları nedeniyle insanlar İbn Hişâm'ı onun bir öğrencisi olarak görebilirdi. Böylece de İbn Hişâm'ın da müstakil güçlü bir şahsiyet olduğu belli olmayabilirdi (Sezer, 2000, s.31). İbn Haldûn, İbn Hişâm'ın nahiv ilmindeki bu müstakil şahsiyetini "sürekli tâ Mağrib'den işitiyoruz ki, Mısır'da kendine İbn Hişâm denilen ve Sibeveyh'ten daha nahivci olan bir Arapça âlimi zuhur etmiş" (et-Tunusî, ty., s.1243) diyerek ifade etmektedir. Ancak, İbn Haldûn'un, İbn Hişâm'ın Sibeveyh'ten daha nahivci olmasını söylemesi, İbn Hişâm'ın dönemi için geçerli olabilecek bir ifadedir. Zirâ, İbn

Hişâm'ın nahivdeki mânevî hocası Sîbeveyh'tir. Dolayısıyla, İbn Hişâm ciddî anlamda nahivdeki mertebesine ulaşmayı Sîbeveyh'i defalarca okumasına (es-Safedî, 1998, s.6) borçludur demek gayet olası görünmektedir.

İbn Hişâm'ın şahsiyeti konusunda İbn Hacer'in ifadeleri dikkat çekicidir: *"Hayret verici mülahazalar yürüten, derinlemesine incelemelerde bulunan, fevkâlâde bir anlatım ve tahkîke sahip, bildiğine son derece vâkıf, anlatmak istediğini gerek uzun gerek kısa rahatça anlatabilen güçlü bir zât olup aynı zamanda mütevâzi, müttaki, merhametli, ahlâkı güzel ve ince kalpli biriydi"* (el-Askalânî, ty., ss.308-309). Görüldüğü üzere, İbn Hişâm ilmî yönüyle şahsiyetini, şahsiyetiyle de ilmi yönünü ayakta tutarak günümüzde bile yoğun ilgiyle okunan eserler² bırakmış seçkin âlimlerdendir.

1.5. Vefatı

İbn Hişâm'ın vefat tarihi hakkında Kâtip Çelebi (ö. 1067/1656) onun bazı eserlerini tanıtırken *Keşfu'z-zunûn*'da 761 tarihiyle birlikte 762 ve 763 tarihlerini zikretse de (Çelebi, ty., s.154). İbn Hişâm tercih edilen görüşe göre, 5 Zilkâde 761/18 Eylül 1360 tarihinde perşembe akşamı Kahire'de vefat etmiştir. 6 Zilkâde cuma günü Kahire'nin Nasr kapısının yanında bulunan Sûfiler kabristanına defnedilmiştir (el-Askalânî, ty., s.310). İbn Nubâte, İbn Hişâm'ın vefatının ardından ona şu şekilde mersiye yazmıştır:

"سَقَى ابْنَ هِشَامٍ فِي النَّرَى نَوْءُ رَحْمَةٍ
يَجْزُ عَلَى مَنَوَاهِ دَيْلَ عَمَامٍ
سَأَرُوِي لَهُ مِنْ سِيرَةِ الْمَدْحِ مُسْنَدًا
فَمَا زِلْتُ أُرُوِي سِيرَةَ ابْنِ هِشَامٍ"

"Suladı İbn Hişâm'ı kara toprakta rahmet yağmuru

Bulutun eteğini onun meskeni üzerine çekerek.

İbn Hişâm'ın hayatını anlattığım müddetçe

Ondan övgüyle bahsedeceğim." (eş-Şevkânî, ty., s.402).

İbn Hişâm'ın ardından yazılan bir başka mersiye de İbn Sâhib Bedrüddîn'e (ö. 813/1410) aittir. Bu mersiye ise şu şekildedir:

"تَهَنَ جَمَالَ الدِّينِ بِالْخُلْدِ ابْنِي
لِفَقْدِكَ عَيْشِي تَرْحَةً وَنَكَالَ
فَمَا لِدُرُوسِ غَيْبَتِ عَنَّا طَلَاوَةً
وَلَا لِرَمَانِ لَسْتُ فِيهِ جَمَالًا"

"Cemâluddîn! Sonsuzluğun tadını çıkar!

Seni kaybetmekten dolayı gayrı hayat bana gam ve işkencedir.

Senin bulunmadığın derslerde tat,

2 İbn Hişâm'ın eserlerinin bir listesi için bkz. Özbalıkcı (1999, ss.74-77); Seller (2015, ss.18-24).

Senin olmadığın hayatta güzellik yoktur.” (el-Askalânî, ty., s.309).

2. el-Câmi’u’s-Sağîr Fi’n-Nahv

2.1. el-Câmi’u’s-Sağîr’in Tanıtımı ve Özellikleri

el-Câmi’u’s-sağîr hacim olarak geniş ve konuları bakımından kapsamlı bir nahiv kitabıdır. İbn Hişâm, *el-Câmi’u’s-sağîr*’de ve diğer eserlerinde *el-Câmi’u’s-sağîr*’i bu şekilde isimlendirmesi konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Bununla beraber, eser incelendiğinde gerek eserin muhtasâr olmasından gerek nahvî meselelere vâkîf olmak isteyenlere seri bir ulaşım imkânı sağlamasından olacak ki, İbn Hişâm bu eseri *el-Câmi’u’s-sağîr fi’n-nahv* olarak isimlendirmiştir (el-Ensârî, 1980, s.9).

Eserin yazılış tarihi konusuna gelince, aşağıda detaylı olarak vereceğimiz *el-Câmi’u’s-sağîr*’in yazma nüshalarından hareketle vardığımız kanaat, müellifimiz İbn Hişâm’ın eserini h. 749 yılından daha önce kaleme almış olduğudur. Çünkü esere ait dört farklı nüshadan müellife mukabele edilerek yazılan nüshanın sonundaki ibarede h. 749 tarihinde eserin tamamlandığı zikredilmektedir. Buna göre, İbn Hişâm’ın *el-Câmi’u’s-sağîr*’i Mekke’ye ilk seyahatinden önce kaleme aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

el-Câmi’u’s-sağîr’in isimlendirilmesi ve yazılış tarihi meselelerinin ardından önem taşıyan diğer bir mesele de eserin özelliklerinin ele alınmasıdır. Bununla beraber, *el-Câmi’u’s-sağîr*’in özelliklerini ele alırken, İbn Hişâm’ın eserindeki üslûbunu da müşâhede etmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda müellifimizin eserinde gözettiği üslûp ve eserin genel özelliklerini sunabiliriz.

İbn Hişâm *el-Câmi’u’s-sağîr*’e bir mukaddime yazmamıştır. O, eserine besmeleden sonra "الكلمة: قول مفرد، وهي اسم، فعل، وحرف" diyerek kelimenin tanımı yapıp ve onun kısımlarını zikrederek giriş yapmaktadır. Müellifimizin konuya böyle giriş yapması diğer metinlerinin çoğunda izlediği yöntemdir. Bu anlamda, *el-Câmi’u’s-sağîr*’e müellifimizin en çok benzeyen eseri *Şerhu Şuzûri’z-zeheb*’tir (el-Ensârî, 1968, s.1).

İbn Hişâm *el-Câmi’u’s-sağîr*’de meseleleri çok özlü bir şekilde sunmaktadır. Bununla birlikte o, eserin bazı yerlerinde çok sade ve anlaşılır bir üslûp kullanırken birçok yerinde de şerh edilmeye muhtaç ibareler kullanmaktadır. Fiili muzârinin ilk harfinin harekesi konusundaki ibareleri buna örnek niteliğindedir (el-Ensârî, 1968, ss.1-2).

el-Câmi’u’s-sağîr’de birtakım kullanımları açıklama hususunda ise *Evdahu’l-mesâlik ve Muğni’nin* bir özetini sunmuş görünmektedir. İbn Hişâm bazen tarif yapmayı terkederek misallere dayanarak kaideyi sunmaktadır. Onun, nahvî meseleleri açıklarken şâz, nâdir ve illeti belli olmayan şeylerden kaçındığı da görülmektedir. Bununla birlikte, bazı meselelerde gereğinden fazla detaya giderken bazı meselelerde fazladan şâhit kullanarak hacim bakımından büyük bir eser telif etmiş görünmektedir. Öyle ki müellifimizin diğer eserleriyle *el-Câmi’u’s-sağîr* hacim bakımından kıyaslandığında, *el-Câmi’u’s-sağîr*’in gayet

büyük bir metin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü eserin yazma bir nüshası 70 sayfaya ulaşmış durumdadır. Matbû nüshalarından ez-Zeybak neşri ise 112 sayfaya ulaşmıştır. Hermîl neşri ise nüsha farklılıklarını ve birtakım kapalılıkları açıkladığı için 271 sayfaya ulaşmış durumdadır. Öte yandan *Şuzûrû'z-zeheb*'in metni ise 30 sayfayı aşmamaktadır. Yine İbn Hişâm'ın bir başka eseri olan *Katru'n-nedâ* ise 29 sayfadır.

el-Câmi'ü's-sağîr'in hacmi söz konusu olunca ilmî kıymeti de merak konusu haline gelmektedir. Belki de *el-Câmi'ü's-sağîr*'in ilmî kıymetini en güzel biçimde ortaya koyan ifadeler onun şârihi el-Alevî'ye aittir. el-Alevî, *el-Câmi'ü's-sağîr*'in İbn Hişâm'ın diğer eserleri arasındaki yerini; hacminin letâfeti, ilminin dahâmeti (büyüklüğü) bakımından övmektedir. el-Alevî İbn Hişâm'ın bu eserini, diğer eserlerine nispetle insandaki göze ve bedenler arasındaki ruha nispet ederek açıklamaktadır (el-Alevî, vr. 1a).

2.2. el-Câmi'ü's-Sağîr'in Yazma Nüshaları³

el-Câmi'ü's-sağîr'in bilinen dört yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshalar, Teymûriyye Kütüphanesi'nde, Paris Halk Kütüphanesi'nde, Tantâ Kütüphanesi'nde ve Arif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. *el-Câmi'ü's-sağîr*'in mezkûr nüshaları hakkında bilgi vermek eserin tanınması açısından elzem olduğundan bu nüshalardan da bir nebze bahsetmek istiyoruz (Nîl, 1985, ss.260-267).

2.2.1. Teymûriyye Nüshası

Nüsha, İbn Hişâm'ın öğrencisi İbn Melâh künyesiyle meşhûr Muhammed b. Ali b. Mes'ûd eş-Şâfi' et-Trablusî'nin hattıyla h. 749 yılında tamamlandı. Nüsha İbn Hişâm'a mukabele edilmiş ve tashih edilmiştir. Dolayısıyla bu nüsha, eserin yazılı tarihi hakkında fikir sahibi olmak ve İbn Hişâm'a mukabele edilmiş olması bakımından önem taşımaktadır. Nüshanın sonunda şu ibareler bulunmaktadır:

"...تمت والحمد لله رب العالمين حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه، وصلى الله على سيدنا محمد و علي اله وصحبه وسلم. علقها لنفسه الفقير المعترف بالتقصير، الراجي رحمة ربه القدير، محمد بن علي بن أبي الحسن الشافعي الشهير بابن الملاح الطرابلسي الشامي في شهر ربيع الآخر سنة تسع وأربعين وسبعمانه بالقاهرة المحروسة وحسبنا الله ونعم الوكيل"

"(Bu nüsha) tamamlandı, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a sonsuz sayıda ve bereketli kılınmış bir şekilde hamd olsun ve Allah'ın salâtı (yardımı) Efendimiz Hz. Muhammed ve onun ashâbının üzerine olsun. Bu kitabı, fakir, noksan ve kusurlu olduğunu itiraf eden ve her şey gücü yeten Rabb'inin rahmetini ümit eden Şam Trabluslu Mellah oğlu diye meşhur olan Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Hasen Şafiî' Rebûlâhir ayında h. 749 senesinde Kâhire-i Mahrûse'de (korunan, muhafaza edilen Kahire) yazdı. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!"

³ Eserin yazma nüshalarına ulaşmak imkân dâhilinde olmadığından bu konuda Ali Fevde Nîl'in açıklamaları esas alınmıştır.

2.2.2. Paris Nüshası

Bu nüsha yaklaşık olarak 40 varaktır. Herbir varakta 15 satır vardır. Her satırda yaklaşık olarak 10 kelime vardır. Paris Halk Kütüphanesi'nde 4159 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Nüshanın sonunda şu ibareler bulunmaktadır:

"...أنه تمت كتابتها في السابع والعشرين من شهر ربيع الأول سنة 904هـ."

"...bu nüshanın (kitabın) yazılması h. 904 senesinde Rebûlevvel ayının yirmi yedisinde tamamlandı."

Nâsihi bilinmeyen bu nüshanın ilk beş sayfası üzerinde ve satırları arasında birçok ta'lik ve hâşiye mevcuttur.

2.2.3. Tantâ Nüshası

Nüsha Tantâdaki Ahmedî Mescidi Kütüphanesi'nde h. 996 senesinde istinsah edilmiştir. Ebatları 15x21'dir. 68ح 99د demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

2.2.4. Arif Hikmet Nüshası

Nüsha, Medine-i Münevvere'de Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 39 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup 94 sayfadır. 14x25 ebatlarında olan nüsha h. 1108 tarihinde Fârisî hattıyla yazılmıştır. Müstensihî Muhammed Berdûsî'dir. Nüshanın sonunda şu ibareler bulunmaktadır:

"...أنه كتبها فرغ مقابلتها سنة 1109هـ بنسخة مكتوبة من نسخة هي بخط الشيخ ياسين"

"...bu nüshayı h. 1109 senesinde Şeyh Yasin hattıyla yazılmış nüshayı karşılaştırarak yazmayı bitirdi."

2.3. el-Câmi'u's-Sağîr'in Neşirleri

el-Câmi'u's-sağîr'in neşredilen iki nüshası mevcuttur. Bunlardan birisi Ârif Hikmet Kütüphanesi'ndeki nüshanın neşridir. Diğeri ise Teymûriyye Kütüphanesi'ndeki nüshanın neşridir.

2.3.1. Ârif Hikmet Nüshasının Neşri

Ârif Hikmet Kütüphanesi yazmasını Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi hocalarından Muhammed Şerîf Saîd ez-Zeybak 1968 yılında neşretmiştir. Bu neşir incelendiğinde, ez-Zeybak'ın esere 6 sayfalık bir mukaddime eklediği görülmektedir. Bu mukaddimedeki ez-Zeybak İbn Hişâm'ın hayat hikâyesinden ve el-Câmi'u's-sağîr'in öneminden bahsetmektedir. Bununla beraber ez-Zeybak, tahkikinde el-Câmi'u's-sağîr'in metnini tashih etmiş, metinde geçen 125 civarında şiir şâhidinin eksik kısımlarını tamamlamış, metinde istişhâd yapılan ayetlerin yerlerini dipnotta belirtmiş, esere birtakım bâblar ve fasıllar için başlıklar eklemiş, metine yaptığı eklemeleri köşeli parantezle belirtmiştir. ez-Zeybak'ın tahkikinde birtakım eksiklikler ve hatalar da bulunmaktadır. Muhtemelen bu

hatalar, ez-Zeybak'ın eserin yazma nüshalarının tamamına ulaşamamış olmasından ileri gelmektedir. ez-Zeybak mukaddimesinde sadece Paris nüshasına değinmektedir. Bununla birlikte o, Teymûriyye nüshasından bahsetmemektedir. Aşağıdaki bahislerde ez-Zeybak neşrinde karşılaşılan birtakım hataları mülâhaza etmek mümkündür:

Kelime ve kısımları bahsinde, ismin özellikleriyle ilgili örneklerde (كزید، إيه، ومسلمات، ويومند) ibareleri Teymûriyye nüshasında mevcutken (el-Ensârî, 1980, s.9), ez-Zeybak'ın neşrinde bu ibareler eksik verilmiştir (el-Ensârî, 1968, s.1). Fiilin tarifinde ise Paris nüshasında (بزمان) ibaresi mevcutken (el-Ensârî, 1980, s.9), ez-Zeybak bu ibarenin yerine (...) üç nokta eklemiştir (el-Ensârî, 1968, s.1).

Cemî ve müsenna olarak isimlendirilenler bahsinde, ez-Zeybak aşağıdaki gibi, ibareyi parantez içerisinde ve hatalı vermektedir: وقد يجري المثنى مجرى عثمان وجمع المذكر مذكر مجرى (ادهادون) (الحين او الدون ..ادهادون) (el-Ensârî, 1968, s.4). ez-Zeybak'ın (ادهادون) olarak verdiği ibarenin doğrusu ise "هارون" şeklindedir (el-Ensârî, 1980, s.14).

Mefûlün mutlak bahsine bakıldığında ez-Zeybak'ın hatalı olarak zikrettiği ifadelerden biri de şu şekildedir: "ومنه النوعي... ومنه العددي،... ومنه التأكيدي" Doğru olan ise bu ibarelerinin başında zamir olmaksızın sadece من olmasıdır (el-Ensârî, 1968, s.55). Çünkü ibarenin başında mefûlün mutlakın kısımları üç olarak zikredilmektedir. İbare de bu durumda mefûlün mutlakın kısımlarına hamledilerek من ile gelmelidir. Teymûriyye nüshasında bu ibare doğru şekilde gelmektedir (el-Ensârî, 1980, s.107).

ez-Zeybâk'ın hatalı olarak verdiği ibarelerden bir başkası alem bahsindedir. Bu ibare ise aşağıdaki gibidir:

"وقد ينكر العلم كلا قریش بعد اليوم، ويجب ذلك إن ثني أو جمع فيجر بأل..." (el-Ensârî, 1968, s.10).

Burada doğru olan ise ibarenin فيجر بأل şeklinde olmasıdır. Çünkü فيجر بأل ifadesi "ال ile cer olur" manasına gelmektedir. Oysa burada kastedilen nekre kelime tesniye veya cemi yapılırsa ال'in getirilmesinin zorunlu olduğudur. Teymûriyye neşrinde ibare doğru şekilde verilmektedir (el-Ensârî, 1980, s.25).

ez-Zeybak, ism-i işâret bahsinde de aşağıda görüleceği gibi, ibareyi hatalı vermektedir. Buna göre ez-Zeybak'ın verdiği ibare:

"...وللقريب ذي اللام لعظمة المشير نحو: (وما تلك بيمينك يا موسى)... " şeklinde hatalı olup (el-Ensârî, 1968, s.11) bunun doğrusu ise şu şekilde: وللقریب ذو اللام (el-Ensârî, 1980, s.27; el-'Alevî, vr. 143b).

ez-Zeybak neşrinde genel olarak tespit ettiğimiz hatalar bu şekildeyken, müşâhede ettiğimiz bir başka durum ez-Zeybak'ın eserdeki şâhidlerin çoğunu tamamlamadan verdiği

ve eserin bazı şiiir şâhidlerini ise nesirmiş gibi zikrettiğidir⁴ (el-Ensârî, 1968, s.5, 15, 21, 22, 24, 43, 50, 70, 72, 73, 82, 83, 92, 96).

Burada hemen belirtilmesi gereken önemli bir konu da İbn Hişâm'ın haber olarak gelen cümlelerin mübtedaya râbıtının mahzûf olduğuna ilişkin "وَكَلَّ وَعَدَّ اللَّهُ الْخَسَنَى" ayetindeki (كل) kelimesinin dammesiyle getirdiği şâhidini (el-Ensârî, 1968, s.22), ez-Zeybak'ın Nisâ Süresi 95. ayeti olarak dipnot olarak vermesini Ali Fevde Nîl'in hata olarak değerlendirmesidir (Nîl, 1985, s.272). Oysa ez-Zeybâk'ın hata etmediği hem Nisâ Süresi'nde hem de Hadîd Süresi'nde ayetlerin ilgili kısmının İbn Âmir kıraatına göre olmasından anlaşılmaktadır (el-Endelûsî, 2010, ss.218-219; Krş. El-Endelûsî, 2010, ss.346-347). Ancak, ez-Zeybak'ın dipnotta bu kıraattan söz etmemiş olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

ez-Zeybak neşriyle ilgili bir başka tespitimiz de ez-Zeybak'ın eserde tahzîr konusunda geçen iki örneği hadis olarak zikretmesidir. Bunlar "وَأَنْ يَحْذِفَ أَحَدَكُمْ الْأَرْنَبَ"، "إِيَّاهُ وَإِيَّا الشَّوَابَ" şeklinde geçen örneklerdir (el-Ensârî, 1968, s.54). Ancak bu iki örneğin hadis olmadığı görülmektedir (el-Ensârî, 1980, s.105).

Son olarak da ez-Zeybak'ın metinde bazı kısımları manayı ihlal edecek şekilde verdiği görülmektedir. Örneğin (el-Ensârî, 1968, s.6):

"والتقدير الضمة الفتحة في نحو يخشى، والضمة في نحو يدعو ويرمي، الواو في نحو مسلمي رفعا، والنون في نحو لتضربان، ولتضربن، ولتضربن مطلقا. ولتضربن وصلًا، أما في الوقف فتحذف نون التوكيد فترجع نون الرفع."⁵

"والواو والياء والسكون في نحو (من يشا الله يضلله)..."

Altı çizili kısımlarda mananın gereği şu şekildedir:

"...أما في الوقف فتحذف نون التوكيد فترجع نون الرفع والواو والياء والسكون في نحو: (من يشا الله يضلله)"⁵

Yani, ibarenin nokta ile ayrılmadan bu şekilde verilmesi gerekmektedir.

2.3.2. Teymûriyye Nüshasının Neşri

Bu nüsha Menoufia Üniversitesi hocalarından Ahmed Mahmûd Hermîl'in doktora tezinin ikinci kısmıdır. Kahire'deki Mektebetu'l-hânci tarafından 1980 yılında neşredilmiştir. Hermîl'in çalışması ez-Zeybak'ın çalışmasındaki eksiklikleri gidermiş görünmektedir. Hermîl çalışmasının dirase kısmında, İbn Hişâm'ın hayat hikâyesinden, ilmi kişiliğinden, *el-Câmi'u's-sağîr*'in öneminden, İbn Hişâm'ın bazı eserlerinde ve *el-Câmi'u's-sağîr*'de izlediği metottan söz etmektedir. Hermîl eseri tahkik ederken kendisinin izlediği metodu da izah etmektedir. Eserin sonunda ise İbn Hişâm'ın kullanmış olduğu şâhidlerin fihristini vermektedir.

⁴ *el-Câmi'u's-sağîr*'in şerhi olan *Sirâc*'da bu şâhidlerin hepsinin verilmeyen kısımları tamamlanmıştır.

⁵ İltikâ-i sâkineynden kurtulmak için kesre ile harekelenen (يشا)'nin hemzesine sukûn takdir edilir.

2.4. El-Câmi'ü's-Sağîr'in Şerhleri

el-Câmi'ü's-sağîr değişik alimler tarafından şerh de edilmiştir. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

2.4.1. Sirâcu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'l's-Sağîr

Bu şerhin müellifi İsmâil b. İbrahim el-Alevî ez-Zebîdî'dir. Şerhin bir nüshası, Paris Halk Kütüphanesi'nde 4160 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Nüsha 344 varak olup sayfasındaki satır sayısı 32'dir. Her bir satırda ortalama 16 kelime bulunmaktadır. Bununla beraber eserin bir başka şerhi, *Sirâcu'l-munîr li'l-Câmi'ü's-sağîr* künyesiyle Süleymaniye Ktp./Kılıç Ali Paşa'da 932 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup 399 varaktır. Bu nüshanın sayfalarındaki satır sayısı 29'dur. Herbir satırda ortalama 17 kelime mevcuttur. Yine, Süleymaniye Ktp./Lâleli 484, Süleymaniye Ktp./Carullah 311, Süleymaniye Ktp./Topkapı Emanet Haznesi 1917 demirbaş numaralarıyla üç nüsha daha mevcuttur. Kılıç Ali Paşa'daki nüshanın müstensihisi Ömer b. Siraceddin, Laleli nüshasının müstensihisi ise Abdurrahmân b. Abdülazîm'dir. Süleymaniye Ktp./Kılıç Ali Paşa nüshasının başı şu şekildedir (el-'Alevî, vr. 1a):

" بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر ولا تعسر يا كريم. الحمد لله الموفق لنصب عوامل الفكر إلى نحو معاني كلامه المفيد. الملهم لرفع قواعد الشكر على مباتي كلمة التوحيد..."

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Rabbim; kolaylaştır, zorlaştırma ey Kerîm! Hamd, düşünce amillerini onun faydalı sözlerinin anlamlarına göre nasb etmede (yerleştirmede, sağlamaştırmada) başarılı kılan ve şükür kaidelerini (direklerini) kelime-i tevhîd binasına göre raf etmede (yükseltmede) ilham veren Allah'adır."

Nüshanın sonunda ise şu satırlar yer almaktadır (el-'Alevî, vr. 399a):

"...وكان الفراغ من تعليق هذه النسخة المباركة من رجب الفرد الحرام من شهر سنة خمس وخمسين والالف علي عبد اليد الفقير إلى الله سبحانه و تعالى عمر بن سراج الدين الشبلي غفر الله تعالى ذنوبه وستر في الدارين عيوبه و فعل ذلك بسائر المسلمين والمسلمات امين امين."

"Bu bereketli nüshanın yazımı, tek haram ay olan Recep'te (h.)1055 yılında Allah Sübhânehu ve Teâlâ'ya muhtaç kul Ömer b. Sırâceddîn el-Şiblî'nin eliyle oldu –Allah onun günahlarını bağışlasın ve iki dünyada ayıplarını örtsün ve bu duanın gereğini Allah diğer müslüman erkek ve kadınlara yapsın âmîn âmîn."

2.4.2. er-Râidu'l-Habîr bi Mevâridi'l-Câmi'l's-Sağîr

Eserin Müellifi Fahrüddîn Abdulgaffâr b. İbrahim el-Alevî'dir. Eseri Muhammed b. Kâsım b. Bedreddin el-Misrî eş-Şâfi' h. 1068 yılında istinsah etmiştir (Nîl, 1985, s.275).

2.4.3. Şerhu'l-Câmi'î's-Sağîr

Ahmet Mahmud Hermîl tarafından Kahire'de 1984 yılında şerh edilmiştir (Nîl, 1985, s.275).

3. El-Câmi'û's-Sağîr'in Metodu

3.1. Sema'

3.1.1 Kur'an-ı Kerîm

el-Câmi'û's-sağîr metodu açısından incelendiğinde, İbn Hişâm'ın eserinde semâ' ve kıyas metotlarını kullandığı görülmektedir. Bu metotlar, nahiv kaidelerinin delillendirilmesi hususuna taalluk etmektedir. Dolayısıyla da İbn Hişâm'ın *el-Câmi'û's-sağîr*'de semâ' metoduna bağlı olarak; Kurân-ı Kerîm, hadis, Arap şiiri ve nesiriyle istişhâd ettiği görülmektedir. İbn Hişâm'ın *el-Câmi'û's-sağîr*'de belirli konularda kullandığı şâhidler diğer eserlerinde de müşahade edilebilirken, bazı şâhidleri sadece *el-Câmi'û's-sağîr*'de kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte o, ele aldığı konuları delillendirirken, şâhidleri yalnızca konuyu ilgilendiren kısımlarıyla kullanmaktadır. Özellikle Kur'an-ı Kerîm'den yaptığı istişhâd bunu açıkça göstermektedir. İbn Hişâm'ın Kur'an-ı Kerîm'den şâhit getirirken izlediği yöntemi şiirle istişhâdta da gösterdiğini söylemek mümkündür. Yani şiir şâhidlerini de meseleyi ilgilendiren kısmıyla vermektedir. İbn Hişâm, nesir türünden getirdiği şâhitlerde ise herhangi bir açıklama ve yorum yapmamaktadır (el-Ensârî, 1980, ss.41-43).

İbn Hişâm *el-Câmi'û's-sağîr*'de 317 ayet ile istişhâdta bulunmuştur. İbn Hişâm'ın *el-Câmi'û's-sağîr*'de Kur'an-ı Kerîm ile yaptığı ilk istişhâd kelâmın tarifi konusundadır. İbn Hişâm, eserinde kelâmın tarifini yapıp, çeşitlerini belirtip bunun ardından da kelâmın mecaz olarak "kelime" anlamında kullanıldığına örnek vermek için Mü'minûn Suresi'nin 100. ayetini şâhid olarak getirmektedir. *el-Câmi'û's-sağîr*'de mesele şu şekildedir (el-Ensârî, 1968, s.2):

"الكلام قول مفيد. وهو خبر و إنشاء و أقل انتلافه من اسمين ، أو فعل و اسم، ويسمي جملة اسمية أو فعلية بحسب صدره، ويسمي كلمة مجازا نحو: (كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ)"

"*Kelâm, anlamlı sözdür (kavil). O haber ve inşâdır. Kelâmın en azı ya iki isimden ya bir fiil ve bir isimden oluşur. (Kelâm) başlamasına itibarla ya isim ya da fiil cümlesi ve "...Hayır! Şüphesiz o bir sözden ibarettir..." ayetinde olduğu gibi mecâzen de kelime olarak adlandırılır."*

İbn Hişâm *el-Câmi'û's-sağîr*'de şâhid getirirken Kur'an-ı Kerîm'in farklı kıraatlarını da dikkate almaktadır. Genel itibarıyla o, kıraat farklılıklarından kaynaklanan kaidenin aksi durumları ise te'vîl yoluna gitmektedir. İbn Hişâm *el-Câmi'û's-sağîr*'de haberi mübtedaya bağlayan râbıtla ilgili kaideye bağlı olarak râbıt olan zamir, bir fiille nasb olmuşsa zamirin hazf edilebileceğini Nisa Sûresi'nin "وَكُلٌّ وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى" 95. ayetinin ilgili kısmıyla delillendirmektedir. Bu örnekte de ayeti *كُلٌّ* lafzının dammesiyle vermektedir. İbn Hişâm'ın

şâhid olarak getirdiği bu ayet aynı zamanda Hadîd Suresi 10. ayetidir. İbn Hişâm bunu *Muğni'*inde izah etmektedir. Müellifimiz, bu şâhidi getirirken İbn Âmir kıraatını esas almaktadır (el-Ensârî, 1999, s.498; el-Endelûsî, 2010, ss.218-219).

3.1.2. Hadis-i Şerîf

İbn Hişâm *el-Câmi'ü's-sağîr'* de 11 hadis-i şerif ile istişhâda bulunmaktadır (Bkz. Nîl, 1985, s.258). Bu hadislerin örnek olarak geldiği konular şu şekildedir:

- 1- Nûn-u Vikâye (1 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.7).
- 2- Mübteda ve Haber (2 hadis) (el-Ensârî, 1980, s.41).
- 3- Kâne ve Kardeşleri (1 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.25).
- 4- Fâil (2 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.38).
- 5- İhtisâs (1 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.54).
- 6- Masdar (1 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.77).
- 7- Bedel (1 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.98).
- 8- Tevkîd (1 hadis) (el-Ensârî, 1980, s.189).
- 9- Hurûfu'l-istikbâl (1 hadis) (el-Ensârî, 1968, s.108).

İbn Hişâm *كان* nin ismiyle birlikte hazf olduğuna ilişkin "*التمس ولو خاتماً من حديد*" hadisiyle istişhâd etmektedir (el-Buhârî, 1998, s.1009). Bu hadisin takdîri "*ولو كان ما تلتسمه خاتماً*" şeklindedir (el-Hâşimî, 2012, s.146).

3.1.3. Şiir

İbn Hişâm *el-Câmi'ü's-sağîr'* de Kurân-ı Kerîm ve hadis ile istişhâda başvurduğu gibi şiirle de istişhâd etmektedir. Bununla birlikte onun eserinde kullandığı şiirlere bakılacak olursa; İmru'ul-Kays (ö. m. 540?), el-Ferezdak (ö. 114/732), Cerîr (ö. 110/728) gibi şairlerin şiirlerine başvurduğu görülmektedir. Ancak İbn Hişâm, şiirle istişhâda ayırım yapmaksızın söyleyeni belli olmayan şiirleri de delil olarak kullanmıştır. Dolayısıyla bu durum İbn Hişâm'ın şiirle istişhâda verdiği önemin en büyük göstergelerinden sayılabilir. Onun şiirle istişhâda önem vermesinin bir başka delili de diğer eserlerinde kullanmış olduğu şiir sayısıdır. Buna göre o, *Muğni'l-lebîb'*de 1203, *Evdahû'l-Mesâlik'*te 508, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb'*te 239, *Şerhu Katri'n-nedâ'*da 150 şiirle istişhâda bulunmuştur. Öte yandan tüm bu eserlerdeki şiir sayısı ile *el-Câmi'ü's-sağîr'*deki şiir sayısı kıyaslandığında, *el-Câmi'ü's-sağîr'*in hacmine oranla azımsanamayacak derecede şiir ihtiva ettiği mülâhaza edilebilir. Nitekim *el-Câmi'ü's-sağîr'*in 171 şiir şâhidiyle *Şerhu Katri'n-nedâ'*yı geride bıraktığı görülmektedir.

İbn Hişâm *el-Câmi'û's-sağîr'* de zamir bâbının altında nûn-u vikâye faslını ele almaktadır. Mütakellim yâ'sından önce fiille beraber nûn-u vikâyenin mutlak ve vâcip olarak geldiğini ifade etmektedir. Bunun ardından o, ليسى de mütakellim yâ'sının zarûreten geldiğini belirtmektedir. İbn Hişâm "ليسى ضرورة" deyiş geçmektedir. Öte yandan, İbn Hişâm'ın ليسى şeklinde getirdiği delil bir beyitten alınmış olup bu beytin tamamı ise şu şekildedir (el-Ensârî, 1968, s.7):

"عَدَدْتُ قَوْمِي كَعَدِيدِ الطَّيِّسِ
إِذْ ذَهَبَ الْقَوْمُ الْكَرَامُ لَيْسِي" 6

"Kavmimi saydım kum taneleri kadar çok idiler. Ancak içlerinde benden başka saygın kimse kalmadı."

İbn Hişâm bu beyitte ليسى'ye bitişen nûn-u vikâyenin hazf olunmasının şiir zarûretinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu hazf şâzdır. Buna kıyas yapmak câiz değildir. Çünkü şâirin ليسنى demesi gerekirdi. Bazı Arapların عليه رجال ليسنى demesi bu kabildendir.⁷ ليس nin câmid fiil olması bu hazfın şâz olmasını kolaylaştırdı. Böylelikle ليس isme benzedi. Çünkü ليس ve غلامى örneklerinde olduğu gibi isme mütakellim 's'ı bitiştiğinde ona nûn-u vikâye ilhâk olmaz. Bununla beraber burada ليس غير yerindedir. Çünkü غير ya nûn-u vikâye bitişmez. ليس burada غير manasında olmasından dolayı aralarında bu türden bir benzerlik söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, bu benzerlik ليس ye nûn-u vikâye'nin bitişmemesini gerekli kılmaktadır (el-Ensârî, 2013, ss.99-100).

3.1.4. Nesir

İbn Hişâm *el-Câmi'û's-sağîr'* de nesrin kısımlarından olan darb-ı mesellerle kaideleri delillendirmektedir.

İbn Hişâm, *el-Câmi'û's-sağîr'* de mefûlün bih bahsinin altında mefûlün bihin âmîlinin beş yerde hazfedildiğini ifade etmektedir. Buna göre, mefûlün bihin amili semâî olarak hazf edilebilir. İbn Hişâm, semâî hazfla ilgili örnekleri zikretmektedir. Bunlardan biri de كليهما "Bu örneğidir.⁸ Bu örnekte mefûlün bihin amili أعطني وزدني hazf olunmuştur (el-Ensârî, 1968, s.47; el-Meydânî, 1990, s.64).

Sonuç olarak, İbn Hişâm'ın *el-Câmi'û's-sağîr'* de sema' metodunu takip ettiği, Kur'an-ı Kerîm, kıraât, hadis, şiir ve nesir ile yaptığı istişhâdla açıkça görülmektedir. Yukarıda

6 *Bahir*: Recez, *Söyleyen*: Ru'be b. Accâc.

7 Bu, Arapların şâz olarak kullandığı bir ifadedir. "إن فلانا يطلبك" "Falanca senden (mal) istiyor" denildiğinde; Araplardan bazı kimselerin verdiği yanıt: "عليه رجال ليسنى" şeklindedir. Bu ise şu anlama gelmektedir: "ليطلب رجال ليس إياي" "Benden başka bir adamdan istesin" Bkz. Feccâl, M. (1997, s.361).

8 *كلاهما* şeklinde rivayet de edilmiştir. Söyleyeni Amr b. Humran el-Ca'dî'dir. Bu misal iki şey arasında tercih yapmak durumunda kalıp ikisini birden isteyen ve bunun da artmasını isteyen kimse hakkında verilir. Bkz. el-Meydânî (1990, s.64).

sadece birtakım konularla ilgili olarak verdiğimiz örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür.

3.2. Kıyas

İbn Hişâm *Muğnî*'sinin sekizinci babında birçok cüzî kaideye ve meseleye şâmil olan küllî kaidelerden bahsetmektedir ve bu kaideleri onbir olarak zikretmektedir (el-Ensârî, 1999, s.358). Kalb, tağlîb, ittisâ, civâr, işrâb, lafızlarda birleşik manalar ve tazmîn bu kaidelerden bazıları olarak zikredilebilir (Sezer, 2000, s.54). Müellifimiz bu kaideleri zikretmezden evvel kıyasın tanımıyla birebir örtüşen şu ibareyi kullanmaktadır (el-Ensârî, 1999, s.358).

"قد يعطى الشيء حكم ما اشبهها: في معناه، أو في لفظه أو فيهما..."

"Hem manada hem lafızda veya her ikisinde kendisine benzeyenin hükmü bir şey verilebilir."

Müellifimizin *Muğnî*'sindeki bu ifadesi başlı başına onun kıyası nazar-ı itibara aldığına en büyük delillerinden biri olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, İbn Hişâm, *el-Câmi'ü's-sağîr*'de bir nahiv usûlü metodu olarak kıyastan söz etmemektedir. Ancak aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, İbn Hişâm nahiv kaidelerini verirken kıyas metodunu dikkate almaktadır. *el-Câmi'ü's-sağîr*'in mücez bir eser olması ve böylelikle de yalnızca nahiv kaidelerini ve örneklerini zikretmesi göz önünde bulundurulursa, söylenmesi mümkün olan şey, İbn Hişâm'ın *el-Câmi'ü's-sağîr*'de konuların çoğunluğunda kıyas metodunu esas alarak kaideleri ve örnekleri zikrettiğidir. Öte yandan, yukarıda zikdedilen nâibu fâilin fâile kıyasla raf olması örneğinde olduğu gibi, İbn Hişâm'ın *el-Câmi'ü's-sağîr*'de kıyâsî amilleri ele alıp onların amellerinden bahsetmesi onun kıyas metodunu esas aldığına önemli bir delili olarak kabul edilebilir.

Örneğin; "وهو اسم الحدث الجارى على الفعل كضرب وأكرم يعمل عمل فعله" ibaresinde İbn Hişâm masdarın tanımını verdikten sonra, onun fiilinin ameliyle amel ettiğini söylemesi kıyası esas aldığına göstermektedir (el-Ensârî, 1980, s.150). Bu duruma, kıyâsî amillerin⁹ tamamı dâhil edilebilir. Bununla birlikte İbn Hişâm'ın bizzat nahiv meseleleri içinde yaptığı kıyaslarda aşağıdaki gibi örneklendirilebilir:

İbn Hişâm *el-Câmi'ü's-sağîr*'inde kelimenin tanımını yaptıktan sonra onun kısımlarından olan fiili, "üç zamandan birine bitişerek kendi başına bir manaya delalet eden kelime türü" olarak tanımlamaktadır. Fiilin özelliklerini verdikten sonra mâzî, muzârî, emir fiillerini ve bunların özelliklerini leffü neşr-i mürettep yaparak izah etmektedir. Ardından o, bu fiillerin başlangıçları ile ilgili durumları sıralamaktadır. İbn Hişâm; fiil, mâzî ve rubâi olursa fiilin

9 Kıyâsî amel, amel etmesi birkaç adet veya fertle sınırlı olmayan ve küllî bir kaide olarak söylenmesi mümkün olan âmildir. Bu amiller mutlak fiil, ism-i fâil, ism-i meful, ism-i tafdil, mastar, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mübhemüt-tâm, ism-i muzaf, mana fiildir. Buna göre, örneğin fiil türü altındaki bütün fertler, mutlak anlamda fiilin amel etmesine kıyasla amel etmektedir.

muzârî sigasının ibtidasının damme ile başlayacağını, üç harfli ve dört harften fazla fiillerde fiilin muzârî sigasının ibtidasının fetha ile başlayacağını ifade etmektedir. Ancak İbn Hişâm, bu konuda **إِخَال** manasına gelen **إِخَال** fiilini istisna ederek bu fiilin hemzesinin mazide meksur olarak geleceğini ifade etmektedir (el-Ensârî, 1968, s.2). *el-Câmi'û's-sağîr*'in şerhi *Sirâc*'da ise bu durumun semâ'a bağlı olarak böyle olduğu ifade edilmektedir. İbn Hişâm, Benî Esed kabilesine göre ise **إِخَال** fiilinin hemzesinin meftuh olarak geldiğini söylemektedir. *Sirâc* sahibi el-Alevî, mezkûr fiilin hemzesinin hem semâ'a hem kıyasa göre meftuh olduğunu belirterek İbn Hişâm'ın kıyâsî ve semâî durumları dikkate alarak kaide ve örnekleri zikrettiğini göstermiş olmaktadır (el-Alevî, vr. 12b).

Bu açıklamalara bakılırsa, İbn Hişâm'ın burada öncelikle aslî kaideyi zikredip bu kaidenin örneklerini verdikten sonra kaideye hamledilenleri zikrettiği görülmektedir. Dolayısıyla müellifimiz, aralarındaki benzerlikten dolayı fer'e aslın hükmünü vererek kıyas yapmaktadır. Zaten müellifimiz, *el-Câmi'û's-sağîr*'de **لا يقاس**, **أشذ**, **أشذ**, **مؤول عليه** gibi kıyasa ilişkin ifadelere yer vererek kıyas metodunu eserinde esas aldığını göstermektedir (el-Ensârî, 1968, s.3, 5, 7, 8, 15, 19, 22, 23, 26, 28, 29, 32, 39, 42, 54, 55, 58, 64, 70, 71, 75, 78, 94, 98).

Sonuç

İbn Hişâm, içinde bulunduğu ilmî ortamdan hakkıyla istifade etmiş ve nahiv ilminde derin bir vukûfiyete ve özgünlüğe ulaşmış hatta İbn Haldûn'un ifadesiyle "أنحى من سيبويه" "Sibeveyh'ten daha nahivci" denecek kadar ün kazanmıştır. Hiç şüphesiz İbn Hişâm nahiv ilmindeki bu mertebesini öncelikle Kahire gibi bir ilim merkezinde yetişmesine borçlu görünmektedir. Fakat müellifimiz elindeki imkânları değerlendirmesinin yanında ilim yolundaki sabrıyla ve keskin zekâsıyla nahiv ilminde ismini duyurmuştur.

İbn Hişâm eserlerinde nahiv ilmindeki derinliğini, öncekilerin görüşlerine yaptığı eleştirilerle, yaptığı tercihlerle ve beyân ettiği özgün fikirleriyle perçinlemiştir. İbn Hişâm'ın *Şerhu Katri'n-nedâ*, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Muğni'l-lebîb* gibi meşhur eserleri mezkûr derinliğini de kanıtlamaktadır. Öte yandan, İbn Hişâm'ın tarihin derinliklerinde bir hazine gibi saklı kalmış ve ilim yolcuları tarafından keşfedilmeyi bekleyen eseri *el-Câmi'û's-sağîr* ise İbn Hişâm'ın dili bir sanatkâr gibi kullandığını, söylemek istediğini her türden muhatabın seviyesine göre söyleyebildiğinin en önemli göstergelerinden biridir.

el-Câmi'û's-sağîr, İbn Hişâm'ın h. 749 yılından önce kaleme aldığı anlaşılan günümüze dört farklı nüshası ve üç şerhiyle ulaşmış, İbn Hişâm'ın nahiv ilmine vukûfiyetini gösteren muhtasar bir eserdir. Eserin iki neşri mevcuttur. Ancak, *el-Câmi'û's-sağîr*'in İbn Hişâm'ın meşhur eserleri arasında yerini alması için yeniden ciddi bir tahkike ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Yine de bu haliyle, İbn Hişâm'ın *el-Câmi'û's-sağîr*'i Arap gramerini ayrıntılı bir şekilde öğrenmek isteyenlerin istifâde edebilecekleri en kıymetli çalışmalardan birisidir.

el-Câmi'ü's-sağîr, İbn Hişâm'ın kaleme aldığı nahiv kitaplarından hacim bakımından en büyük olanları arasında değerlendirilebilir. *el-Câmi'ü's-sağîr*, yalnızca hacim bakımından farklı değil aynı zamanda içerdiği bahisleri, misalleri ve şahidleriyle de farklıdır. İbn Hişâm'ın geniş hacimli eserlerinden olan *Şerhu Katri'n-nedâ* ve *Evdahu'l-mesâlik* gibi eserleriyle kıyaslandığında bu durum çok net olarak anlaşılmaktadır. *el-Câmi'ü's-sağîr* için söylenebileceklerin özeti ise İbn Hişâm'ın nahiv ilmine ilişkin az sözle çok şey ifade ettiği en mühim eserlerinden biri olduğudur.

el-Câmi'ü's-sağîr'in metot olarak incelenmesi yalnızca *el-Câmi'ü's-sağîr*'in muhteva ve özellikleriyle değil nahiv usûlüyle de ilişkilidir. Bu bağlamda, İbn Hişâm'ın eserlerine göz atıldığında, nahiv usûlüne ilişkin müstakil bir eseri görülmemektedir. Ancak onun, eserleri ve özellikle de *el-Câmi'ü's-sağîr*'i incelendiğinde, İbn Hişâm'ın gramer kurallarını sunuşunda nahiv usulünde ele alınan kavramları pratik olarak kullandığı açıkça görülecektir.

Kaynakça

- el-Alevî, İ. (ty.). *Sirâcu'l-munîr li'l-Câmi'ü's-sağîr*. Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, no: 932.
- İsam, N. (1989). *İbn Hişâm el-Ensârî hayâtuhû ve menhecuhû en-nahvî*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye.
- Çelebi, K. (ty.). *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. Kilisli Muallim Fırat, Şerafettin Yaltkaya (tsh.). Dâru ihyâi turasî'l-'Arabî.
- el-Askalânî, (ty.). *ed-Duraru'l-kâmine fi 'ayâni'l-mieti's-sâmine*. (C. 4). Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-'Arabî.
- el-Buhârî, İ. (1998). *Sahihu'l-Buhârî*. Ebû Süheyb el-Kerâmî (thk.). Riyâd: Beytu'l-efkâr.
- el-Endelûsî, E. (2010). *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. (C. 4). 3. bs., Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye.
- el-Ensârî, İ. (1968). *el-Câmi'ü's-sağîr fi'n-nahv*, Muhammed Şerîf Saîd ez-Zeybâk (thk.). Dimaşk: Mektebetu Halbûnî.
- el-Ensârî, İ. (1980). *el-Câmi'ü's-sağîr fi'n-nahv*. Ahmed Mahmûd Hermîl (thk.). Kahire: Mektebetu'l-hancî.
- el-Ensârî, İ. (1986). *Tahlîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâid*. Abbâs Mustafa es-Sâlihî (thk.). Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'Arabî.
- el-Ensârî, İ. (1999). *Muğni'l-Lebîb 'an kutubi'l-e'arîb*. Berekât Yusûf Hebbûd (thk.). Beyrut: Dâru'l-erkâm.
- el-Ensârî, İ. (2010). *Şerhu Katri'n-nedâ*. Emîl Bedî' Yâkub (thk.). 3. bs., Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye.

- el-Ensârî, İ., (2013). *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik*. (C. 4). Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (thk.). Beyrut: Mektebetu'l-'asriyye.
- Feccâl, M. (1997). *es-Seyru'l-hasîs ilâ istişhâdi bi'l-hadis fi'n-nahvi'l-'Arabî*. (C. 2). Riyâd: Edvâu's-selef.
- el-Hâşimî, A. (2012). *Kavâ'idu'l-esâsiyye li'l-lugati'l-'Arabiyye*. Muhammed Ahmed Kâsım (thk.). Beyrut: Mektebetu'l-'asriyye.
- el-İskenderî, T. (2018). *el-İşâra fi'n-nahv ve şeruhâ telhîsu'l-ibâre fî şerhi'l-işâre*. Mahmûd Muhammed el-'Âmûdî (thk.). Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- el-Meydânî, (1990). *Mecme'u'l-emsâl*. Kusay el-Husayn (Haz.). Trablus: Mektebetu mişkâti İslâmiyye.
- es-Safedî, S.(1998). *'Ayânu'l-asr ve 'Avânu'n-nasr*. (C. 6). Ali Ebu Zeyd (thk.). Dimaşk: Dâru'l-fikr.
- es-Sehavî, M. (1992). *ed-Dav'ul-lâmî li ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-cîl.
- es-Subkî, T. (1918). *Tabâkâtu'l-şâfiyyeti'l-kubrâ*. Muhammed et-Tannâhî (thk.). Kahire: Dâru'l-ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye.
- es-Suyûti, C. (1967). *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısra ve'l-Kâhire*, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (thk.). Suriye: Dâru'l-ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye.
- es-Suyûti, C. (1979). *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. (C. 2), 2. bs., y.y: Daru'l-fikr.
- eş-Şevkânî, M. (ty.). *Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. (C. 2), Kahire: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye.
- et-Tunûsî, İ. (ty.). *Mukaddime*. y.y, Dâru'n-nehdâ.
- İbn 'Imâd, A. (1996). *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhârî men zeheb*. Mahmud Arnavut (thk.). (C. 10), Beyrut: Daru İbn Kesîr.
- İbn Muflih, B. (1990). *el-Maksadu'l-erşed fî zikri ashâbi imam Ahmed*. Abdurrahman el-Useymin (thk.). Riyâd: Mektebetu'r-reşîd.
- Nîl, A. (1985). *İbn Hişâm el-Ensârî âsâruhû ve mezhebuhû en-nahvî*. Riyâd: Câmi'atu Melik Su'ûd.
- Özbalıkcı, M. (1999). İbn Hişâm en-nahvî, *DİA içinde*, (C. 20, ss.74-77) İstanbul: TDV.
- Sancak, Y. (1999). İbn Hişâm el Ensârî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüşleri ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme. *AÜİFD*, 14, 201-218, Ankara.

Seller, Y. (2015). İbn Hişâm'ın el-Câmi'û's-Sağîr Fi'n-Nahv Adlı Eserinin Metot Açısından İncelenmesi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sezer, İ. (2000). *İbn Hişâm ve Muğni'l-Labîbî*. Konya.

Tantâvî, M. (1995). *Neş'etu'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nuhât*. Kahire, Dâru'l-me'ârif.

Yiğit, İ. (2004). Memlükler. *DİA içinde*, (C. 19, ss.90-97), Ankara: TDV.